

GRÖNA FAKTA

Foto: Kenneth Lorentzon

ORMBUNKARNAS ÅTERKOMST

Nio tusen arter – och ändå använder vi så få av dem i våra trädgårdar, parker och städer. Av detta stora artantal är de flesta ormbunkar koncentrerade till tropiska områden. Trots det finns mängder av arter som går att använda på våra nordliga breddgrader. Bara i Sverige rymmer vår inhemska flora drygt fyrtio arter av garanterat härdiga ormbunkar som lämpar sig väl för offentliga miljöer.

Av Eric Wahlsteen och Kenneth Lorentzon

GRÖNA FAKTA 8/2010

Ormbunkar lämpliga för urbana växtmiljöer

Ormbunkarna är perenner som alla andra och ska användas i gott sällskap med bladväxter som funkior och sköldbräcka och kan kompletteras med blommande perenner som höstanemoner, astilbe och plymspirea.

Från handelsträdgårdar och garden center har vi vant oss att se ormbunkar som en egen grupp, ofta placerade i en egen avdelning, väl avskiljda från övriga perenner. Även i grossistledet listas de blommande perennerna för sig, och ormbunkar får en egen listning sist i katalogerna.

Kanske görs nu samma misstag när ormbunkarna lyfts ut och belyses i ett eget faktablad, i stället för att sätta dem i sitt sammanhang tillsammans med andra perenner. För det är just så de ska användas.

Modesta krav

Användning av ormbunkar kan skilja sig beroende på vilket sammanhang de är tänkta. För offentlig miljö handlar det om att växten ska vara självskötande genom att minimera behovet av nedklippningar, gödsling och mulchning. Generellt kan sägas att de små till medelstora ormbunkarna har modesta krav på näringstillgång. I en perennplantering är det snarare de stora, blommande växterna som kommer att ställa krav på näring i form av gödsling eller mulchning.

Ormbunken måste också kunna hävda sin plats i en offentlig plantering. För de mest storväxta arterna är detta inget problem, medan de små och svagväxande arterna snabbt kan bli överväxta av grannarna. Detta är en fråga om konkurrens och balans inom planteringen och det skiljer sig i sak inte från annan växtkomposition. Givetvis kan även svagväxande, låga arter användas så länge de står arrangerade med andra likbördiga växter.

Stark konkurrent

Ormbunkar har ofta ytliga men knappast aggressiva rötter. De konkurrerar inte med solitärperenner som har djupare rotsystem. Det är viktigt att tänka på att konkurrens inte bara handlar om platsen om ljuset ovan mark, utan även om platsen under mark. I detta fall konkurrerar ormbunkar snarare med en del lägre, ofta marktäckande perenner.

Ormbunkarna som omnämns i detta faktablad är med några undantag odlingsbara i stora delar av landet. Som med andra växter gäller att vintergrönt bladverk gör dem känsligare för kyla och långvarig tjäle. Särskild känslighet omnämns löpande hos respektive art.

Marktäckare

Som marktäckare är några arter självskrivna för offentlig miljö, trots att man mycket sällan ser dem användas på sådant sätt. De flesta ormbunkar har en tydligt upprättväxande rhizom (stam) vilket gör att den troget stannar där den är planterad, medan andra har krypande rhizomer eller utlöpare (stoloner) som gör att de kan täcka stora områden. Den mest välkända av dess

Pärnbräken (*Onoclea sensibilis*) bildar en utmärkt marktäckare på fuktigare jordar i såväl soliga som skuggiga lägen.
Foto: Kenneth Lorentzon

borde vara vår inhemska strutbräken (*Matteuccia struthiopteris*) som på mycket kort tid kan inta stora områden och effektivt konkurrera ut annan vegetation.

En lägre men likaså god marktäckare utgör den inhemska ekbräken (*Gymnocarpium dryopteris*) som i samplanteringar har en benägenhet att leta sig in mellan och i andra växter. Detta kan vara en fin effekt (så kallad vävare) då den inte blir högre än 30–40 cm. Men dess bräckliga bladstjälk gör att den är svår att dra upp ur en plantering och kan i vissa sammanhang bete sig lite ogräsartat.

Pärnbräken (*Onoclea sensibilis*) bildar som namnet anger pärlrika sporbärare som är mycket dekorativa vinterståndare och arten är en förnäm marktäckare. I de östamerikanska skogarna bildar den om höstarna gyllene mattor som undervegetation till silverlönn (*Acer saccharinum*). I vår nordiska flora återfinns även hultbräken (*Phegopteris connectilis*) som i odling kan bilda fina mattor, även om den kanske bäst är lämpad som marktäckare på mindre ytor.

Till de mer udda marktäckarna hör vår inhemska, städsegröna stensöta (*Polypodium vulgare*) som kan rekommenderas för offentlig miljö i stenpartilikhande anläggningar som kallmurar men även torrare, mindre rabatter. Även kvickbräken (*Cystopteris bulbifera*) bildar på friskare ståndorter snabbt täta och låga mattor av friskt, grönt bladverk.

Som vid all annan användning av marktäckare krävs under etableringstiden skötsel innan vegetationen är så sluten att systemet är självskötande. En stor fördel med ormbunkar som marktäckare är att de ofta springer ut så sent att ett primärt örtskikt kan anläggas. Goda samplanteringsväxter, givetvis beroende på ståndort, kan vara vitsippor, snöklöckor, snödroppar, kungsängslilja och andra smålökar.

Samplantering

Ett av de förnämsta sätten en ormbunke kan användas på är som samplanteringsväxt i rabatter eller andra, större perennplanteringar. Eftersom samspelet mellan ormbunken och de blommande växterna är av mycket stor betydelse är det viktigt att se till de arters biologi som väljs för planteringen.

Att av slentrian använda någon av handelns vanligaste ormbunkar, som strutbräken, kan vara helt förödande i en fuktigare perennrabatt, eftersom strutbräken är så kraftig i sin tillväxt. Därmed är det inte uteslutet att använda stolonbildande ormbunkar i perennrabatter. Den redan omnämnda ekbräken (*Gymnocarpium dryopteris*) skulle kunna fungera fint i en rabatt av mer kraftigväxande perenner som höstanemon, stormhatt, astilbe och funkior.

Även den magiska frilandsadiantum (*Adiantum pedatum*) är väl lämpad som samplanteringsväxt liksom bergadiantum (*Adiantum venustum*) trots att den senare kan sprida sig ganska kraftigt i sidled, något som emellertid få perenner tycks störas av. De tryggaste att använda är de helt tuvbildande arterna, till exempel hjorttunga (*Asplenium scolopendrium*), amerikansk hällebräken (*Woodsia obtusa*), asiatisk hällebräken (*Woodsia polystichoides*) och den vackert metalliska regnbågsbräken (*Athyrium niponicum*).

Som exempel på blommande perenner som fungerar bra med ormbunkar kan julrosor nämnas tillsammans med hasselört, liljekonvalj, löjtnantshjärta, fänrikshjärta, alunrot och sorgklocka. Över en sådan plantering kan givetvis en rik mängd av krolliljans fräkniga turbaner hänga en försommardag.

Det är lätt att rabatter och perennplanteringar placeras i full sol, eller i lägen som solbelyses under stor del av dagen. Många ormbunkar kan utvecklas utmärkt i soligare lägen så länge marken är tillräckligt fuktighetshållande. Den viktigaste faktorn hos de soltoleranta arterna är således inte i första hand solljuset

Prydnadsvärdet hos utspringande ormbunkar kan verkligen inte underskattas, här bladverket hos safsa (*Osmunda regalis*).
Foto: Kenneth Lorentzon

utan markfuktigheten. Bland de mer soltåliga ormbunkarna återfinns majbräken (*Athyrium filix-femina*), den asiatiska, vintergröna blodbräken (*Dryopteris erythrosora*) och den i Japan inhemska sköldbräken (*Polystichum polyblepharum*).

Solitärer

Solitärperenner talas det idag mycket litet om. Enstaka exempel kan vara vippvalmo (*Macleaya* spp.), plymspirea (*Aruncus dioicus*) och flera miskantusgräs (*Miscanthus* spp.). Deras funktion har traditionellt varit i gräsmattan där man enkelt har kunnat hålla undan rotskottbildning genom gräsklippning. Under 1990-talet och 2000-talets början fick inte minst miskantusgräsen en renässans som solitärperenner på villaområdenas stenlagda framsidor.

Där markfuktighet kan erbjudas finns det ypperliga möjligheter att använda ormbunkar som solitärperenner. Bland de viktigaste kan då nämnas safsona (*Osmunda regalis*, *O. cinnamomea*, *O. claytoniana* och *O. japonica*) och amerikanskt träjon (*Dryopteris goldiana*).

Ett informellt användande av ormbunkar skänker ett skirt lugn till en plats, men ger den även en tydlig karaktär. Här används strutbräken (*Matteuccia struthiopteris*) på en kyrkogård i Riga. Foto: Angela Sandell

GRÖNA FAKTA 8/2010 ORMBUNKARNAS ÅTERKOMST

Den vintergröna murrutan (*Asplenium ruta-muraria*) passar väl i fogade murar. Här på Lunds domkyrkas östra fasad.
Foto: Eric Wahlsteen

Karaktärsbildare

Att vi bland ormbunkarna finner några av våra mest karaktärsfulla prydnadsväxter råder det knappast något tvivel om. Här finner vi en oändlig variation på bladstorlek och bladform, något som med planering och medvetenhet kan användas för att skapa karaktär på en plats men även för att mjuka upp hårda byggnadsmaterial.

I den mån rhododendronplanteringar finner sin plats i offentlig miljö måste den vackra marktäckaren dvärgbräken (*Blechnum penna-marina*) omnämnas. I sin lägsta form slickar den marken med sitt städsegröna bladverk och kan på sura jordar bilda utmärkta mattor. Bland de udda bladen urskiljer sig även hjortunga (*Asplenium scolopendrium*) med sina otaliga former, den ena märkligare än den andra.

Även om japansk mahoniabräken (*Cyrtomium fortunei*) inte är den härdigaste är den fullt tänkbar i landets mildare delar. Ett liknande bladverk återfinns inte hos någon perenn, utan snarast som namnet säger hos mahonian. Bladen är mellangröna, matt läderartade och sammansatta av ganska stora småblad längs mittaxeln (rachis). Den ger ett minst sagt tropiskt och exotiskt intryck. De som har förmågan att skapa mest karaktär i en anläggning är de redan väl omskrivna, magnifika safsona (*Osmunda* spp. undantaget *O. lancea*, 40–50 cm) och strutbräken (*Matteuccia struthiopteris*).

Dammar och vattenanläggningar

Att i Norden arbeta med vattenanläggningar handlar mycket sällan om att faktiskt plantera ute i djupare vatten, snarare är det sumpzonen invid vattenranden som är riktigt intressant.

För nordiskt klimat erbjuds enstaka ormbunkar som inte bara lämpar sig för fuktmiljöer, utan ställer krav på en sådan vattentillgång. Ett sådant exempel är vår inhemska kärrbräken (*Thelypteris palustris*) som framför allt förekommer i södra och mellersta Sverige, men fynduppgifter finns även längs Indalsälven. Safsan (*Osmunda regalis*) återfinns rikligt i södra Sverige, men den har bara konkurrensförmåga i de riktigt fuktiga men väldränerade kanterna längs åar och vattendrag. Att uppleva den trolska stämningen i en gles skog av klibbal med en stilla

I Tor Nitzelius park i Alnarp har flera olika ormbunkar använts som fältskikt i naturlika planteringar. Här skuggbräken (*Polystichum braunii*).
Foto: Eric Wahlsteen

Här används hjorttunga (*Asplenium scolopendrium*) som en vintergrön marktäckare tillsammans med hasselört (*Asarum europaeum*). Att höstlöven har lämnats kvar ökar kontrasten till de vintergröna perennerna och ger en känsla för årstidsväxlingarna.
Foto: Kenneth Lorentzon

flytande å kantad av högresta safsor hör till södra Sveriges kanske skönaste naturupplevelser. Fler ormbunkar som tål riktigt fuktiga ståndorter är flera majbräkenarter (*Athyrium* spp.), granbräken (*Dryopteris cristata*), strutbräken (*Matteuccia struthiopteris*) och pärlbräken (*Onoclea sensibilis*).

Ormbunkssamlingen – The Fernery

Under mitten av artonhundratalet eskalerade vurmen för de tropiska men även de inhemska ormbunkarna i England. De tropiska ormbunkarna odlades i inomhusterrarier (så kallade *Wardian cases*) men det bildas även något som liknade en folk-rörelse i att om söndagarna åka ut till närbelägna skogar för att gräva ormbunkar. Framför allt letade man då efter nya spektakulära former för sin trädgård. I samband med detta började ormbunkssamlingarna att utvecklas och ofta var det inglasade anläggningar där både tropiska och tempererade ormbunkar kunde visas upp.

En ormbunkssamling kan mycket väl byggas upp utomhus och då tar man framför allt hänsyn till skogens och woodlandets egenskaper som att avskärma för starka, uttorkande vindar, direkt sol och bevara en hög luftfuktighet på platsen.

Parametrar som lugn, vindskydd och skugga är det inte bara ormbunkar som föredrar, utan även flera användargrupper som besöker parker för rekreation. Det kan vara äldre, rehabiliterande eller gemene man som hellre uppsöker parkens lugn än den öppna gräsmattans bollspel och sollarande. Att basera en anläggning på ormbunkar är således inte bara ett ämne för trädgårdsamatörer och samlare, utan i allra högsta grad något för offentlig miljö.

Soltåliga ormbunkar

Adiantum pedatum
Asplenium trichomanes
Athyrium distentifolium
Athyrium filix-femina
Blechnum penna-marina
Cystopteris fragilis
Dryopteris affinis
Onoclea sensibilis
Osmunda regalis
Osmunda cinnamomea
Osmunda claytoniana
Pteridium aquilinum
Woodsia polystichoides

Begreppet soltålig förutsätter god tillgång till markfukt!

Ormbunkar för blöta jordar

Dryopteris carthusiana
Dryopteris clintoniana
Dryopteris cristata
Dryopteris goldiana
Onoclea sensibilis
Osmunda cinnamomea
Osmunda claytoniana
Osmunda regalis
Thelypteris palustris

Ormbunkar för torrare jordar

Cystopteris fragilis
Dryopteris complexa
Dryopteris filix-mas
Dryopteris oreales
Polypodium vulgare*
Polystichum acrostichoides*
Polystichum aculeatum*
Polystichum braunii*

Ormbunkarna har på torr jord större krav på skugga och förblir endast torktåliga som etablerade. Nyplanterade växter har alltid krav på god markfukt. De markerade med asterisk är något mer torktåliga.

Vintergröna ormbunkar

Asplenium scolopendrium
Asplenium trichomanes
Asplenium ruta-muraria
Blechnum spicant
Blechnum penna-marina
Cyrtomium falcatum
Dryopteris erythrosora
Polypodium vulgare
Polystichum acrostichoides

Vintergrön innebär att växten behåller sitt bladverk långt in på vintern, men att det byts ut under våren. På så sätt skiljs begreppet från städsegrön.

Ormbunkar gör våra vardagsplatser fantasifulla

Tack vare sitt märkligt uråldriga växtsätt och sin tropiska karaktär kan ormbunkar som används i våra vardagsmiljöer öka kreativiteten, fantasin och associationsförmågan hos både barn och vuxna.

Det finns ormbunkar som lämpar sig för de mest skilda miljöer. Även om ormbunkar planterade som sommarblommor i urnor inte känns som det mest naturliga, kan en urna med ormbunkar till exempel erbjuda ett grönskande lugn för en skuggig och vindskyddad plats.

På bostadsgårdar är det i regel torka och sol eller torr skugga, i gatumiljön återfinns en av de extremaste ståndorter för användning av ormbunkar, eftersom slitaget är högt, byggnader bildar vindtunnlar och marken sällan erbjuder någon fuktighet.

För den trädbevuxna kyrkogården, skogskyrkogården och minneslundan är möjligheterna för användning av ormbunkar däremot obegränsade.

Ett av de riktigt stora framtida användningsområdena för ormbunkar kommer dock att vara som undervegetation i naturlika planteringar.

Bostadsgårdar

Flera faktorer påverkar ståndortsförutsättningarna på bostadsgårdar. Jorden invid husen är i regel torr som ett resultat av att dränering längs grundläggningen. Att platsen kan vara skuggad av byggnaden påverkar mark- och luftfuktighet mycket litet, snarare riskerar byggnaderna att bilda vindtunnlar som än mer torkar ut planteringarna. På bostadsgårdar råder i regel torka och sol eller torr skugga och efter dessa förutsättningar är det klokast att välja växtmaterial. I sällsynta fall kan öppen dagvattenhantering bidra till ökad markfuktighet på vissa platser, om så är fallet ska detta naturligtvis utnyttjas.

Bland ormbunkar som kan tåla torrare jordar i skuggiga lägen finner man den karaktärsfulla hjorttungan (*Asplenium scolopendrium*) med helbräddade blad, japansk mahoniabräken (*Cyrtomium fortunei*) som endast är tänkbar för landets mildare delar, vår inhemska träjon (*Dryopteris filix-mas*), stensötan (*Polypodium vulgare*) som kanske bäst lämpar sig till att vegetera

Träjon (*Dryopteris filix-mas*) tillhör vår inhemska flora och är en av de tåligaste ormbunkarna vi kan odla. Foto: Kenneth Lorentzon

Namnet till trots har vår inhemska stensöta (*Polypodium vulgare*) här slagit sig ned på en gren, det är annars mycket sällsynt med epifytiska ormbunkar i Sverige. Foto: Kenneth Lorentzon

lägre kallmurar och torrabbatter, flera arter av taggbräken (*Polystichum* spp.), däribland den långt in på vintern gröna skuggbräken (*Polystichum braunii*) och den vintergröna julbräken (*Polystichum acrostichoides*).

Flera arter av lundbräken (*Dryopteris* spp.) är tänkbara, däribland raggträjon (*Dryopteris affinis*) med sina vackert behårade stjälkar, stenträjon (*Dryopteris oreades*) som påminner om träjon men med vackert vågade bladkanter och slutligen den kraftigt växande hybridträjon (*Dryopteris x complexa*).

Alla dessa omnämnda ormbunkar anpassade för torr skugga är tydligt tuvbildande med upprätta rhizomer. Det gör dem lämpade för samplantering med blommande perenner utan att de riskerar ta över en hel plantering. Den välkända och uppskattade strutbräken kan inte rekommenderas för dessa sammanhang. Strutbräken är en fuktmarksormbunke som mycket snabbt torkar ut och blir brun i torrare lägen, även i torr skugga.

För bostadsgårdar placerade med tydlig slagskugga från byggnader men ändå så vinklade att platsen är vinskyddad finns det stora möjligheter att helt arbeta med skuggtåligt växtmaterial. Detta kan vara ett av de bästa lägena för att anlägga en frodig och grönskande ormbunksträdgård. Kan kontinuerlig bevattning erbjudas sätter endast fantasin gränsen för möjligheterna.

Gatumiljöer

Om ormbunkar ska användas i gatumiljö måste platsen väljas med omsorg. Det mest tänkbara är vinskyddade innerhörn i helt skuggade lägen där uttorkning minimeras i den mån det går. Urvalet av ormbunkar påminner om de för bostadsgårdar, men valet kan koncentreras ytterligare.

Den lågväxande stensötan (*Polypodium vulgare*) kan i vissa sammanhang användas liksom möjligen den läderartade skuggbräken (*Polystichum braunii*) och den vintergröna julbräken (*Polystichum acrostichoides*). Dessa vintergröna eller halvt

Regnbågsbräken (*Athyrium niponicum*) bildar en låg och långsamväxande marktäckare lämpad för intimare sammanhang som invid gravvårdar och i framkanten av rabatter. Foto: Kenneth Lorentzon

vintergröna ormbunkar har med sina läderartade bladskivor större tålighet mot uttorkning och är därför de mest lämpade i de torraste miljöerna.

Kyrkogårdar och minneslundar

När man väljer ormbunkar för den trädbevuxna kyrkogården, skogskyrkogården och minneslundan bör man tänka på växtkraften hos vissa arter och sluthöjden hos andra. Några arter som bör undvikas invid gravstenar är de mest storvuxna, som örnbräken (*Pteridium aquilinum*), strutbräken (*Matteuccia struthiopteris*), majbräken (*Athyrium filix-femina*) och safsa (*Osmunda regalis*). Av dessa har örnbräken och strutbräken dessutom en invasiv spridningsförmåga som snart skulle ödelägga en mindre gravvård.

Lägre, stationära ormbunkar som däremot är tänkbara invid gravvårdar är frilandsadiantum (*Adiantum pedatum*), regnbågsbräken (*Athyrium niponicum*), dalbräken (*Athyrium otophorum* var. *okanum*), på sura jordar kambräken (*Blechnum spicant*), för landets mildare delar japansk mahoniabräken (*Cyrtomium fortunei*), den låga och med tiden mattbildande kvickbräken (*Cystopteris bulbifera*), den vintergröna och i koppar utspringande blodbräken (*Dryopteris erythrosora*), den svagt mattbildande ekbräken (*Gymnocarpium dryopteris*), den vintergröna taggbräken (*Polystichum lonchitis*) och den trattformade sköldbräken (*Polystichum polyblepharum*).

Svartbräken (*Asplenium trichomanes*) är småvuxen och passar bäst i mindre sammanhang som vid gravvårdar eller som här i en kallmur. Foto: Kenneth Lorentzon

För extensivt skötta ytor där man vill ha storvuxna perenner som sprider sig är samma arter aktuella som nämns nedan under rubriken Stadsnära skogar och naturlika planteringar.

Stadsnära skogar och naturlika planteringar

För att ytterligare höja upplevelsevärdena i naturlika parker och rekreationsområden har fältskiktet mycket stor betydelse. Medan vi har benägenhet att uppleva de höga träden som skog och stammar som håller upp lövtaket, kan vi uppleva busk- och fältskikt på betydligt närmare håll.

I fältskiktet kan man arbeta med den breda penseln i svepande rörelser genom att bygga upp ett lapptäcke i färger, former och texturer. För att kunna konkurrera i naturlika planteringar krävs kraftigväxande och gärna storväxande arter som på egen hand kan reproducera sig för att minska antalet exemplar vid planteringstillfället. Bland de riktigt magnifika arterna lämpade för naturlika planteringar kan örnbräken (*Pteridium aquilinum*) nämnas tillsammans med den välkända strutbräken (*Matteuccia struthiopteris*). Båda är inhemska och kan bli över två meter respektive meterhöga i näringsrika jordar. Dessa tillsammans med den lägre pärlbräken (*Onoclea sensibilis*) bildar en trilogi av kraftigt rotskottskjutande arter som snabbt kan täcka stora områden.

Bland de mer sansade, helt tuvbildande arterna kan den storvuxna japansk strutbräken (*Matteuccia orientalis*) nämnas tillsam-

Strutbräken (*Matteuccia struthiopteris*) bildar en utmärkt marktäckare på fuktigare jordar. Foto: Kenneth Lorentzon

mans med majbräken (*Athyrium filix-femina*), för mildt klimat svansbräken (*Dryopteris wallichiana*), den storvuxna lundbräken (*Dryopteris dilatata*), safsa (*Osmunda regalis*) och kanelsafsa (*Osmunda cinnamomea*).

Urnor

Framför allt är det kanske de lägre, upprättväxande arterna som är bäst lämpade för urnor. Om de används som sommarblommor har heller inte hårdigheten någon större betydelse. Det gör att arter med riktigt exotiskt intryck kan användas i hela landet. Här är japansk mahoniabräken (*Cyrtomium fortunei*) tänkbar liksom kambräken (*Blechnum spicant*), hjorttunga (*Asplenium scolopendrium*), bergadiantum (*Adiantum venustum*), svartbräken (*Asplenium trichomanes*) och asiatisk hällebräken (*Woodsia polystichoides*).

Det tar tid att bli vuxen

Att etablera ormbunkar skiljer sig egentligen inte från att etablera andra perenner. Det är däremot viktigt att förstå att ormbunkar är långsamväxande jämfört med många andra perenner och inte når sin maximala utveckling förrän efter tre till tio år.

Ormbunkar kan köpas som små pluggplantor från stora holländska producenter, som krukade i P9 eller ibland i runda literskrukor. Större kvaliteter som solitärplantor i 3-5 literskrukor är ovanligt men skulle gagna storgvuxna arter som strutbräken.

Den lilla ormbunken, som inhandlas på handelsträdgården eller genom grossisten, kan förbli liten under lång tid ända tills den en dag helt plötsligt har vuxit över gravstenen eller helt dominerar rabatten. Därför är det särskilt viktigt att observera sluthöjden på de projekterade ormbunkarna. Bland de långsammaste hör julbräken (*Polystichum acrostichoides*), kambräken (*Blechnum spicant*) och strutbräken (*Matteuccia struthiopteris* och *M. orientalis*).

Europeiska plantskolor erbjuder omkring tvåhundra arter och sorter ormbunkar, av dessa tillhandahåller de svenska plantskolorna endast ett bassortiment. En tänkbar lösning för större konsumenter är att begära att få de projekterade arterna kontraktsovlade i Sverige genom att en svensk plantskola köper in och odlar pluggplantorna under en eller två säsonger i kruka. Att som med annat fältskikt direkt plantera ut pluggplantor i parkanläggningar eller i stadsnära skogar är utforskat och kan i dag inte oförbehållsamt rekommenderas.

Kräver noggrann gallring

I detta sammanhang kan nämnas att till skillnad från många andra perenner förökas även namnsorter av ormbunkar sexuellt genom sporsädd. På så sätt uppstår en variation hos den sådda avkomman som kräver en noggrann gallring för att välja bort de plantor som inte ser ut som moderplantan. Tyvärr sker sällan någon sådan gallring utan sådderna säljs ogallrade med mycket stor variation. Allt fler sorter (till exempel hos *Athyrium niponicum*) förökas emellertid genom vävnadskultur, vilket ger en helt jämn och pålitlig avkomma men också ett betydligt högre pris.

Markens pH är inte ovidkommande vid plantering av ormbunkar. Som tidigare nämnts har till exempel alla kambräken (*Blechnum* spp.) stora krav på sura jordar medan hjorttunga (*Asplenium scolopendrium*) och murruta (*Asplenium ruta-muraria*) kräver alkaliska jordar och stenbräken (*Cystopteris fragilis*) bäst utvecklas i alkalisk jord.

Jordmån betyder mest

Jordmånen har mest betydelse för vattenhållningsförmågan, vilken är avgörande för de flesta ormbunkar som trots allt föredrar fuktighetshållande jordar. Sandiga jordar måste inte per definition vara torra, särskilt inte om grundvattnet är högt. Högt grundvattnet är vanligast i naturliga områden där sänkningar inte har behövt ske på grund av byggnationer. Om ormbunksplantering ska ske på torra sandjordar är det nödvändigt att förbättra jorden med väl nedbruten kompost. Det kommer antagligen också att krävas en omfattande etableringsbevakning.

En jord mer lämpad för ormbunkar är leriga, mullhaltiga jordar som naturligt håller den fukt och näring som är nöd-

Ormbunkarnas höstfärger är oftast subtila. Som örtskikt bildar japansk strutbräken (*Matteuccia orientalis*) mättade bruna höstfärger och en vacker relief. Foto: Eric Wahlsteen

vändig för en god utveckling. Lerjordar är inget hinder för odling av ormbunkar, snarare garanterar en sådan jord god vattentillgång även under längre tider av torka.

Näringstillgång är sällan ett avgörande problem vid användande av ormbunkar. De är i allmänhet mindre näringskrävande än andra perenner och stora mängder näring riskerar att förväxa bladen så de blir veka och lätt bryts. Emellertid undantas de riktigt storgvuxna arterna som strutbräken, safsa och lundbräken som bara från sin maximala utveckling i mycket näringsrika jordar med god tillgång till fukt.

30!

Movium fyller 30 år! Det firar vi med en latinsk sentens – SPATIA NOSCE CIVITATIS – Lär känna stadens rum!

GRÖNA FAKTA 8/2010

Detta Gröna Fakta är skrivet av Eric Wahlsteen (t v), landskapsingenjör, verksam vid Movium och medarbetare i projektet kring växt-databasen Movium plantarum, och Kenneth Lorentzon, forskare och dendrolog, verksam vid Område Landskapsutveckling, SLU i Alnarp.

Gröna Fakta sammanställs av Movium, SLU, Box 54, 230 53 Alnarp. Tel. 040-41 50 00. Redaktör: Titti Olsson. ISSN 0284-9798. Publicerat i Utemiljö 8/2010.

